

Türk Modernleşmesinin İdeolojik Analizi -Yenileşmenin Felsefesi

Hüseyin Vehbi İmamoğlu

İstanbul, Kriter Yayınları, 2022, 120 sayfa, ISBN: 978-625-8012-38-5.

Seda YÜKSEL*

Eserin yazarı Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İmamoğlu, Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Önsöz, giriş ve iki bölümden oluşan eserde sonuç ve kaynakça bölümleri de mevcuttur. 120 sayfadan oluşan eser, 2022 yılında İstanbul'da *Kriter Yayınevinden* çıkmıştır.

Eserin anahtar kelimeleri; modernleşme, yenilik ve ideolojidir. Birinci bölümde, Batı medeniyetinde gerçekleşen modernleşme hareketlerinden alt başlıklar hâlinde bahsedilmiştir. Modernleşme hareketleri 18. yüzyıldan başlatılırken kısa da olsa bu dönemi ekonomik, siyasal ve toplumsal bakımdan derinden etkileyen coğrafi keşiflere değinilmiştir. Coğrafi keşiflerle ortaya çıkan merkantilizm akımının, kapitalizmin ortaya çıkışına etkisi ve bu gelişmeler sonrasında yaşanan toplumsal değişim, dönüşüm ve çözümlerden bahsedilmiştir. Kapitalizmin sonucu olarak ortaya çıkan sömürgecilik faaliyetleri, Amerika gibi keşfedilmiş ve verimli topraklara koloni kurma gibi tedbirleri gerekli kılmıştır. Amerika toprakları Avrupalı devletlerin kolonilerinin meydana getirdiği bir kıtaya dönüşmüştür. Zamanla, özellikle İngiliz kolonileri bağımsızlık için harekete geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu bu temel üzerine inşa edilmiştir. Kitapta Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunda atılan adımlar, modern dünyanın temellerinin atılmasına etkisi bakımından mercek altına alınmıştır. 1776 yılında ilan edilen *Bağımsızlık ve İnsan Hakları Bildirisi* ile uzun yıllar feodalite rejimi ile yönetilen skolastik düşünceyle susturulan halk, kendi egemenliğine dayanan yönetim şekillerine destek vermiştir. Kitapta ABD'nin kuruluşunun, Avrupa'ya demokrasi rejimini hediye ettiği vurgusu yapılmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tokat, sedayuksel83@hotmail.com

Modernleşmeyi hızlandıran olaylardan biri de Fransız İhtilali'dir. Kitapta, ihtilalin ortaya çıkmasında etkin rol oynayan masonluk teşkilatından bahsedilmiştir. İhtilalle birlikte anayasa kavramı, devlet, eşitlik ve hürriyet gibi bazı kavramlar halkın diline dolanmıştır. Özellikle milliyetçilik fikirleri, bünyesinde birçok azınlığı barındıran çok uluslu devletleri etkilemiştir. 19. yüzyılda ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Meşrutiyete geçiş gibi gelişmelerde Fransız İhtilali'nin yansımalarına vurgu yapılmıştır.

Kitabın birinci bölümünde ayrıca 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan gelişmelerden bahsedilmiş, bu gelişmelerin modern zamanların kurgusunun planlanması bağlamında değerlendirmesi yapılmıştır. 19. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi'nin her şeyden önce teknik bir inkılap olduğu, bu inkılabın sadece ekonomik anlayışı değiştirmekle sınırlı kalmadığı vurgulanmıştır. Kitabın bu bölümünde ekonomik değişimin toplumsal yapıyı da derinden etkilediği; tıp, tarım ve üretimde yaşanan gelişmelerin insanların yaşam süresini ve kalitesini etkilediği, bu gelişmelerin sosyokültürel değişimlere neden olduğu vurgulanmıştır. Yine bu bölümde Sanayi Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ne etkisi (ekonomik ve toplumsal açıdan), son noktada devletin modernleşme çabaları, devleti yıkılışa götüren uygulamalar, 1815 Viyana Kongresi, 1830 ve 1848 ihtilalleri, liberalizm ve sosyalizm gibi kavramların ortaya çıkış nedeni ve Osmanlı Devleti'ne etkileri değerlendirilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde modernleşme süreci ideolojileri ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı dönemden beri dile getirilen modernleşme meselesi günümüzde hâlâ tartışılmaktadır. Yazara göre Osmanlı Devleti başlangıçta Avrupa'dan geri kaldığını kabul etmemiştir. Bunun en temel nedeni dindir. Avrupalıların doğru dine inanmamış olmaları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin seviyesine çıkamayacakları düşünülmüştür. Bu dönemde yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nin gücünü devam ettirmesi etkili olmuştur. Savaş meydanlarında yenilgiler söz konusu olduğunda bir anda şok etkisi yaşanmıştır. Osmanlı Devleti böylece geri kalmışlığını düşünmeye başlamıştır. Lale Devri'ne gelindiğinde Osmanlı Devleti mevcut durumun kötü olduğunu kabullenmiş ve çareler aramaya başlamıştır. Bu kabullenişin ardından yeniliğe nereden başlanacağı, nasıl yapılacağı ve kimin örnek alınacağı gibi birçok soru gündeme gelmiştir. Bu sorulara verilen yanıtlar farklılaştıkça ideolojilerde de çatışmalar ve günümüze dek uzanan kutuplaşmalar ortaya çıkmıştır. Yenilik düşüncesinin mimarları Avrupa'ya giden devlet adamlarıdır. Lale Devri'nde başlayan elçilikler bir anlamda reform düşüncesinin merkez üssü olmuştur. Bu elçilikler, Batı kültürünü Osmanlı Devleti'ne taşımada aracılık rolünü üstlenmişlerdir. Bürokrasi, hukuk ve toplumsal hayata ilişkin birçok reformun yapılmasına öncülük etmişlerdir. Osmanlı Devleti, yeniliklere ilk olarak askerî teşkilattan başlamıştır. Kitapta Osmanlı Devleti'nin bozulma sürecinin askeriyeden başlamadığı, askerî teşkilattan daha öncelikli alanlar olduğu ve bunların görmezden gelindiğinden bahsedilmiştir. Bu bölümde yazar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medeniyet tanımının Avrupa'ya göre şekillendiğini, Avrupa medeniyetinin Rönesans sonrası sosyoekonomik gelişmelerle son hâlini aldığını ve Osmanlı Devleti için toplumsal yapı da dâhil olmak üzere uyum sağlanması gereken bir sistem olduğunu dile getirmiştir.

Yazarın, Osmanlı Devleti'nin uyum sürecini betimlemesine göre; sanayileşme ile birlikte ulus devletlerin ortaya çıkışı ve sosyoekonomik gelişmeler sonrası gündeme gelen modernleşme Osmanlı devlet adamları

tarafından Batılılaşma ile eş değer görülmüştür. Ekonomi başta olmak üzere her alanda gerileme eğilimi içerisinde olan Osmanlı Devleti, yeniliğe nereden başlanacağına bilinememesi, kadro eksikliği, donanım yetersizliği gibi sebeplerden dolayı modernleşme alanında Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Günü kurtarmak için acele karar vermek durumunda kalmış ve yeniliğin oturması için gerekli sistemin oluşmasına zaman ayıramamıştır.

İkinci bölümün “Kavramlar” başlığı altında, Osmanlı’da yenilik hareketleri denilince akla gelen ıslahat, reform, çağdaşlaşma, yenilik, modernleşme, Batılılaşma, Avrupalılaşma, medenileşme gibi kavramlara ve kısa açıklamalara yer verilmiştir. Islahat, reform ve medenileşme kelimelerinin köken olarak kesinlikle birbirinden farklı olduğu belirtilmiş, yerine göre farklı anlamlar taşıyabilirler bile hepsinin yerine “yenilik” kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

İkinci bölümün bir başka alt başlığı ise “Modernleşme Sürecine Etki Eden Faktörler” adını taşımaktadır. Bu başlık altında, modernleşme sürecine etki eden faktörlerden en önemlisi olarak Osmanlı Devleti’nde dinî açıdan hak dine inanma düşüncesinin, beraberinde kendini üstün görme psikolojisine dönüşmesi ele alınmıştır. Böylece dinî gerekçelerle Batı’yı külliyen reddetme yoluna gidilmiştir. Kitapta Batı’da yaşanan skolastik düşünceyle pekiştirilmiş kilise egemenliği ile Osmanlı Devleti’nde görülen sorgusuz imanın karşılığı olan selefî iman karşılaştırılmış, ancak Osmanlı insanının selefî imanının hiçbir zaman Avrupa’daki skolastik düşüncedeki gibi kötüye kullanılmadığından bahsedilmiştir.

Yazara göre; Osmanlı Devleti gerilemeye başladığında daha önce reddedilen Batı, zamanla iyi yönleri ve teknolojisi alınması gereken bir örnek hâline gelmiştir. Osmanlı yenilik hareketlerinin en önemli sorunlarından biri de yenilikleri yapacak kadroların yetersizliğidir. Sürekli savaş hâli, değişen iktidarlar, reform karşıtı grupların varlığı istikrarlı bir yenilik hareketini mümkün kılmamıştır.

Kitapta, modernleşme sürecine etki eden faktörlerden birinin de çıkar çatışmaları olduğu tespit edilmiştir. Kendi çıkarları için askeriye ve devletin önemli kademelerinde görev alan bazı grupların sistemin önünü tıkayan bir yapı hâline geldiği belirtilmiştir. Modern zamanda “Avrupa markası kullanılıyorsa iyi; yerli ise kötüdür” algısı konu edilmiş; “Devrim Arabaları” olarak tarihe geçen projenin, üretim gerçekleştirildiği hâlde içeriden gelen baskılar nedeniyle iptal edilmesi işin psikolojik yönünü ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti’nde görev yapmış veya Osmanlı elçileriyle diplomatik ilişkiler kurmuş olan yabancı devlet adamlarının kendi devletlerinin çıkarına hizmet ettiği ve Osmanlı modernleşmesi hususunda bazen aleyhte bazen lehte özel misyonlar üstlendiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti’nde özellikle misyonerlerin faaliyetleri sonucu milliyetçilik duygularının gayrimüslim unsurlara bulaştığı, isyan çıkarma gibi sonuçlar doğurduğu dile getirilmiştir.

İkinci bölümün son başlığı “İdeolojiler”dir. Yazara göre, Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma tarzı yenilik fikri baskın olmuştur. Bu süreçte önce Fransız ekolü etkin olmuş, Ali ve Fuat Paşaların etkisiyle Avusturya tesiri söz konusu olmuştur. Bunun yanı sıra bir grup, çağdaş ve modern bir devlet olmak için kendi öz değerlerinden uzaklaşmamak gerektiği düşüncesini savunmuş, bu düşünce ideolojik anlamda en çok taraftar bulan görüş olarak öne çıkmıştır. Osmanlı modernleşme sürecinin özellikleri şöyle sıralanmıştır: Birincisi, faydacı ve günü kurtarıcı reformların yapılması; ikincisi, “halkın egemenliğine

dayanan halk hükûmeti” deyiminin ortaya atılması; üçüncüsü ise kanun hâkimiyetinin savunulduğu, kanun önünde herkesin eşit kabul edildiği ideal bir düzenin tasarlanmasıdır. Bir grup da vardır ki din adamlarının bayraktarlığı altında tabana yayılmış ve reformların sürdürülmesini engellemeye çalışan reform karşıtlarının ideolojisidir.

Kitabın “Son Söz” kısmında yazar, Osmanlı yenileşmesinin Batılılaşma hareketi şeklinde neden başarısız olduğunu özetlemiştir:

“Ne olursa olsun milli benliğinden ödün veren bir millet, benzemeye çalışılan ülkenin esiri olur. Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan Batılılaşma hamlesi geçmiş ile bağını koparma çabasına dönüşmüştür. Bu şekilde gelişme gerçekleşemez; kültürün temel öğelerini koruyarak bir ilerleme planlanmalıdır.”

Ayrıca modernleşme serüveninin Osmanlı Devleti’nin gerilemeye başladığı dönemden itibaren dile getirilmeye başladığını ve günümüze kadar devam eden bir tartışma konusu olduğunu belirtmiştir.

Hüseyin Vehbi İmamoğlu bu eserinde, Türk modernleşme tarihi üzerine yapılan çalışmaların ideolojik boyutunun yeterince incelenmediğinden, dolayısıyla yapılan yeniliklerin arka planının tam anlamıyla ortaya koyulamadığından yakınmıştır. Kitapta genel olarak Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabası anlatılırken eskinin veya mevcut düzenin değiştirilmesi faaliyeti olduğu için işin doğasında olan bir dirençle karşı karşıya kaldığı aktarılmış; bir taraftan Avrupa’ya ayak uydurma, öte taraftan geri kalmışlığın sorumlusu olarak nitelendirilen değer ve anlayışların eleştirilmesi açısından toplum tarafından destek görüldüğü gibi tepkiyle de karşılaşmıştır. Bu yönüyle eser modernleşme tarihinin ideolojik yönden incelenmesi ve felsefi yönden analizini içermektedir. Türk yenileşme tarihine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kitapta eksiklik olarak görülebilecek nokta ise Osmanlı Devleti’nin yapamadığı, Batı’nın 12 ve 13. yüzyıldan itibaren çeviri faaliyetleriyle başlayan, 15. yüzyılda güçlenen, Rönesans ve Reform hareketleriyle modern düşüncenin en önemli adımı olan dogmatik din anlayışından uzaklaşması, özgür düşünce ortamının oluşması konusuna neden ağırlık veremediği hususuna değinmemiş olmasıdır.